

ÁRPA ZSUZSANNA
(Ungvár)

Identitásvizsgálatok kárpátaljai magyar diákok körében (egy próbagyűjtés eredményei és tanulságai)

A konferencia témájához kapcsolódva előadásomban azon felmérés eredményeiről és tapasztalatairól számolok be, melyet kárpátaljai magyar egyetemisták és főiskolások körében végeztem.

A kárpátaljai magyarság identitás- és nemzettudatának kutatása már többéves múltra tekinthet vissza. Először a Teleki László Alapítvány Közép-Európai Intézete által végzett nagyszabású, hat országot érintő felmérésének keretében végeztek vizsgálatot Kárpátalján a nemzeti azonosságtudatról 1992/93 őszén—tavaszán. A felmérés 12 településen 303 magyar anyanyelvű személyre terjedt ki [Gereben 1995].

Néhány évvel később egy elsősorban szociológiai jellegű felmérést hajtottak végre, melyet a beregszászi székhelyű Spektrum Társadalomkutató Műhely végzett 22 kárpátaljai településen 300 fő bevonásával [Kovács 1996].

1996 nyarán egy kérdőíves szociolingvisztikai kutatás keretén belül 144 kárpátaljai adatközlő bevonásával igyekeztek rávilágítani a kárpátaljai magyarok területi és nemzeti kötődéseire [I. Kontra 1996].

Csernicskó István A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján) c. könyvében [Csernicskó 1998] e három kutatás, valamint egy mélyinterjúkat tartalmazó kötet [Balla D. 1993] adatai alapján foglalta össze a nemzeti azonosságtudat és attitűdök témakörét (s itt nemcsak a kárpátaljai magyarok, hanem az ukrainai oroszok és ruszinok azonosságtudatával is foglalkozik).

A kötet megjelenése óta további két vizsgálat foglalkozik e témakörrel. Ezek egyike a Mozaik 2001 című kutatás, amelyet a LIMES Társadalomkutató Intézet végzett ötszáz 15 és 29 év közötti kárpátaljai magyar fiatal bevonásával [I. Csernicskó—Soós 2002]. A másik az Ügynök 2000 vizsgálat, melyet kárpátaljai magyar középiskolások körében folytattak.

A fent említett kutatások anyagát áttekintve fogtam hozzá kérdőívem összeállításához. Az elkészült kérdőív 35 kérdésből állt, kérdései a következő öt témakör köré csoportosíthatók:

- 1) nyelvhasználat, nyelvtudás;
- 2) a nyelvváltozatok presztízse, megítélése;
- 3) „nyelvi élmények”;
- 4) attitűdök és sztereotípiák;
- 5) nemzet- és hazatudat.

Jelen előadásomban csak néhány kérdést áttekintve számolok be eredményeimről.

Egy kétnyelvű közösség nyelvi jövője szempontjából fontos, hogyan viszonyulnak beszélői saját nyelvváltozatukhoz. Éppen ezért az is lényeges, hogy érzékelnek-e különbséget a beszélők a magyarországi és a saját nyelvváltozatuk között, milyenek látják az egyik és a másik változatot.

Arra a kérdésre, hogy látnak-e különbséget az anyaországi és a kárpátaljai magyarok nyelvében, nyelvhasználatában, csekély kivétellel mindenki igennel felelt. A válaszadók nagy része példákkal is szemléltette véleményét.

A legtöbben stílusbeli különbségekre figyeltek fel, elsősorban a magyarországi nyelvváltozat rovására: „a magyarországi magyarok igénytelenebbül beszélnek”; „énekelve beszélnek, nyávogva”; „nyálasabban beszélnek, mint mi”; „kevésbé választékos a beszédük”. Két válaszadó szerint a különbség abban rejlik, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználat közelebb áll az irodalmi nyelvhez: „amúgy nincs nagy különbség, de a kárpátaljai magyar nyelv közelebb áll a magyar irodalmi nyelvhez”; „a kárpátaljai magyar nyelv közelebb áll az irodalmi nyelvhez, mint a mai élőnyelv például Budapesten”. Az egyik adatközlő pedig, aki Magyarországon is tanult, a következőket jegyezte meg: „a gimnáziumban, amelyikben tanultam, azt észleltem, hogy a kárpátaljai magyar diákok helyesebben beszélnek a magyar nyelvet mint a magyarországi magyarok”. Több válaszadó a szleng jelenlétét tekinti az egyik alapvető különbségnek a két nyelvváltozat között: „az anyaországiak több szlenget használnak”; „szlengesebb nyelvezetűek”; bár van, aki szerint ez elsősorban a fiatalok körében figyelhető meg.

Négy válaszadó nyelvjárási különbségeket említett, s egyikük azt is megjegyzi, hogy Magyarországon „kevésbé beszélnek nyelvjárásban, mint Kárpátalján, talán azért, mert szégyellik”.

Sokan a szókincsben látják a különbséget: „vannak olyan dolgok, amelyeket mi vagy ők másként nevezünk meg”; „a szókincsükben van különbség”; „a kárpátaljaiak többsége akcentussal, szláv átvételekkel élnek”; „a magyarországi magyarok több idegen (angol) eredetű szót használnak”.

Volt olyan a válaszadók között, aki szerint az egyik leginkább észrevehető különbség, hogy a kárpátaljaiak többsége akcentussal beszél, viszont a magyarországi magyaroknál „a kérdő mondat végén a hangsúly (itt valószínűleg a hanglejtésre gondolt) nem esik hirtelen, hanem meghúzzák”.

A válaszokból az derült ki, hogy a megkérdezett diákok többsége észreveszi, tudja, hogy az általa használt nyelvváltozat néhány vonásában eltér a Magyarországon beszélttől, ám a saját, tehát a kárpátaljai nyelvváltozathoz viszonyul pozitívabban, hiszen a különbségek megnevezésekor a magyarországi nyelvváltozat negatívumait említették nagyobb arányban. Ezt támasztják alá az **„Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?”** kérdésre adott válaszok is.

A megkérdezettek több mint fele szerint Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul. A második helyen Magyarország vidéki városai állnak, s egy-egy „szavazatot” kaptak a magyarországi falvak, ill. Budapest, a határon túli régiók közül pedig Erdély és a Felvidék. Az eredmények alapján tehát megállapítható, hogy a válaszadó diákok többsége igen pozitívan viszonyul a saját maga által használt nyelvváltozathoz.

Ennek valószínűleg az a – szociálpszichológusok által már sokszor bizonyított – tétel az oka, mely szerint „azt a csoportot, amelyhez tartozunk, rendszerint kedvezőbb színben látjuk, illetve a külső csoportokat ezzel szemben kevésbé pozitívan szemléljük” [Smith—Mackie 2001: 322].

A saját nyelvváltozathoz való viszonyulást erősen befolyásoló tényező, hogy milyen nyelvi élmények érték a válaszadókat Magyarországon, vagy akár otthon Kárpátalján saját beszélt nyelvükkel kapcsolatban.

A 23. kérdésben arra kérdeztem rá, hogy megdicsérték-e a válaszadókat Magyarországon a beszédük, nyelvhasználatuk miatt? A diákok közül többnek is volt pozitív élménye ezzel kapcsolatban: néhány válaszadót azért dicsérték, mert „tisztán, választékosan” beszél; a Magyarországon (is) tanult ukrán/magyar anyanyelvű diáklány

írja, hogy „*azt mondta a magyarnyelv tanárom, hogy szépen beszélek magyarul és nincs is akcentusom*”; egy másik hallgatót azért dicsértek meg, mert „*nem látszik beszédemen semmilyen nyelvjárás*”. Akadt néhány keserédes történet is: „*valójában azért dicsértek, mert azt hitték, hogy itt Kárpátalján alig beszéljük a magyar nyelvet...*”; „*rokonok (dicsértek), akik még nem láttak, és azt hitték, hogy egyáltalán nem beszélek magyarul. És általában, ha megtudják, hogy Ukrajnában születtem, minden magyar csodálkozik, hogy szépen beszélek*”; „*rokonaim (dicsértek), ők azt gondolták, hogy inkább az ukránt tudom, de tévedtek*”.

A 24. kérdésben a kellemetlen élményekre kérdeztem rá. Csak öt válaszadó említette, hogy kellemetlenségei voltak a nyelvhasználatával kapcsolatban Magyarországon, de leginkább a szláv jövevényszavak, tükörszók miatt.

Az identitástudat szerves része az önmagunkról, saját nemzetünkről kialakított kép, de ez az önkép, valamint a más (pl. a velünk együtt élő) nemzetekkel szemben kialakított attitűdjeink hatással lehetnek a jövőre is.

A 17–20. kérdésekkel azt próbáltam kideríteni, hogy milyennek látják adatközlőim a kárpátaljai, illetve a magyarországi magyarokat, valamint, hogy vannak-e a két csoportnak általános jellemvonásai. Ezért először is a következő kérdést tettem fel: „**Ön szerint van-e különbség a magyarországi magyarok és a kárpátaljai magyarok gondolkodásmódjában, mentalitásában?**” Ezután külön-külön is rákérdeztem a kárpátaljaiak és a magyarországiak pozitív, ill. negatív tulajdonságaira.

A válaszokból az derült ki, hogy egy kivétellel mindenki lát különbséget az anyaországi és a határon túli magyarok mentalitása között.

A Magyarországon élők leggyakoribb pozitív vonásai a megkérdezettek szerint a következők:

- barátságosak (közvetlenek, „*könnyű velük ismerkedni*”, „*rendkívül udvariasak*”);
- segítőkészek (az egyik válaszadó szerint ez főként Nyugat-Magyarországra jellemző, a keleti részen nem annyira);
- nyitottak az újdonságokra („*könnyebben fogadják be az új dolgokat*”);
- a jobbra törekszenek („*megpróbálnak mindenképp a legjobbat kihozni a saját részükre*”; „*törekednek a jobb életért*”);
- kulturáltak.

Csak egyszer-egyszer fordultak elő a következő válaszok a magyarországi mentalitás pozitív vonásai között: „*szabadelvűek*”; „*felszabadultabbak*”; „*jó üzleti érzékkel rendelkeznek*”; „*több országgal vannak jó viszonyban, mint itt, Kárpátalján*”.

A negatív vonások között a legtöbbször a következőket említették:

- irigyek;
- „*elutasítóak a kárpátaljai magyarokkal szemben*” („*sokszor kizárják és nem tartják magyarnak a határon túli magyarokat*”);
- nyugatimádat („*bálványozzák a nyugati népeket*”; „*(a gondolkozásuk) egyre inkább nyugatot „majmoló” tendenciát mutat*”);
- kétszínűség;
- nem segítőkészek („*amíg nincs valami bajod, kedvesek, barátságosak, ha gondod van, hátat fordítanak*”).

Szintén csak egyszer-egyszer fordulnak elő, de igen érdekesek az alábbi „rossz” tulajdonságok: üldözési mánia; „*sokat pletykálnak és káromkodnak, még az öregemberek*

is”; anyagiasság; közömbösség; káros szenv-edélyek (drog, dohány stb.); „*túl sokat panaszkodnak*”.

A kárpátaljai magyar mentalitás pozitív vonásai között a leggyakrabban a következők fordultak elő:

- vendégszerető(bbe)k;
- barátságosak, közvetlenek;
- összetartó(bba)k;
- talpraesettek („*könnyen feltalálják magukat egy-egy nehéz helyzetben*”; „*a jég hátán is megmaradnak*”);
- humánusabbak;
- kitartók;
- munkaszeretők („*a munkában sokkal lelkesebbek*”; „*általában szeretnek dolgozni, és rendszeren elvégezni a munkát*”);
- „*nem sírnak annyit*”.

Érdekes módon az egyik válaszadó a pozitívumok között említette meg, hogy a kárpátaljai mentalitás „*keveredik a szláv mentalitással*”.

A negatívumok között csak néhány olyan akadt, amely több válaszadónál is előfordult, ezek a következők:

- „*gyenge a magyarokkal való kapcsolatteremtési akaratuk és szándékuk*” („*kissé hanyagok, nem igazán törődnek a környező magyarsággal*”);
- széthúzás;
- az anyaországba való vágyódás;
- szláv hatás a nyelvhasználatban.

A kárpátaljai magyarok negatív tulajdonságai közé sorolták még a naivitást, hogy „*nem eléggé nyitottak a művelődésre*”, és hogy „*mindannyian elmenekülnek más országokba*”.

A legérdekesebb negatív válasz pedig egyben egy változást is mutat: „*amint áttelepülnek Magyarországra, rögtön panaszkodni, elégedetlenkedni kezdenek*”.

A kapott válaszokból kiderül, hogy a legtöbb adatközlőnek konkrét tapasztalatai vannak kisebbségi helyzetével kapcsolatban. Felvetődik a kérdés, hogy mit jelent számukra magyarnak lenni kisebbségben, jelen esetben Kárpátalján. A fiatalok többsége konkrétan meg tudta fogalmazni érzéseit; többségük számára pozitív dolgot jelent: „*büszkeséget*”, „*egy nyelvet beszélni, egy nemzethez tartozni*”, „*szeretni a magyar nemzetet, kultúrát, nyelvet és úgy általában az egész magyarságot*”, „*számomra magyarnak lenni annyit jelent, mint magyarul beszélni, élni, szeretni*”; „*azt jelenti, hogy bárhol megszólalhatok magyarul, gyakorolhatom kultúrámot, vallásomat ott, ahol élek*”, „*nagyon örülök neki, csak szerintem rossz helyen vagyunk magyarok*”, „*én különlegesebbnek, szélesebb látókörűnek érzem magam, hogy Kárpátalján három nyelvet is beszélek, s pont e nyelvtudásnak és nevelésemnek köszönhetően büszke vagyok „egyediségemre”, „gazdagabbnak érzem magam azzal, hogy magyar vagyok itt Kárpátalján*”; „*magyarnak lenni jó*”. Van, aki kevésbé optimistán szemléli a helyzetet: „*jelenleg sehova tartozást (jelent), mivel sem az ukrán, sem a magyar nemzet nem tart az övének, de büszke vagyok rá*”, „*egy nemzethez tartozni, amelyikkel senki sem törődik, sem Magyarország, sem Ukrajna*”; „*kihívás, küzdelem. Csalódás!*”

A többi kérdésre adott válaszokat megvizsgálva kitűnik, hogy a megkérdezett diákok többsége reálisan érzékeli a különbségeket a saját közössége, az őt körülvevő

ukrán többség és az anyaországi közösség között is, mind a nyelvhasználat, mind a mentalitás terén, látja mindhárom csoport pozitívumait és negatívumait.

A kapott válaszokból halványan kirajzolódik a kárpátaljai magyarság jelenlegi helyzetének képe: vonzalom az anyaország felé, toleráns együttélés az ukrán nyelvű többséggel — és az ezekkel kapcsolatos negatív élmények is kifejezésre jutnak.

A diákoknak erős a magyarságtudata, főleg a kárpátaljai magyar öntudat, ezt a kapott válaszok is bizonyítják, hiszen ehhez a csoporthoz viszonyultak a legpozitívabban a válaszadók a nyelvhasználat és a mentalitás terén is. Mivel a kárpátaljai nyelvhasználatához való attitűd igen pozitív, egyelőre nincs ok a nyelvcsere-től vagy beolvadástól való félelemre.

Ezen próbagyűjtés eredményei arányaiban megegyeznek a LIMES Társadalomkutató Intézet által végzett Mozaik 2001 nevű kutatás eredményeivel, s jól kiegészítik korábbi vizsgálataimat. Határozott kijelentéseket viszont csak akkor tehetünk, ha a további kérdőíves gyűjtések, valamint az interjúk adatai is teljes egészében feldolgozásra kerülnek.

A felhasznált irodalom jegyzéke

1.Balla D. Károly (szerk.) 1993. Mezsgyén állva. A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén. Ungvár—Budapest: Galéria Kiadó.

2.Csernicskó István 1998. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest: Osiris Kiadó — MTA Kisebbségkutató műhely.

3.Csernicskó István — Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorsjelentés — Kárpátalja. In: Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, 91—135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

4.Gereben Ferenc 1999. Identitás, kultúra, kisebbség. Budapest: Osiris.

5.Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László (szerk.): Magyarságkutatás 1995—96. Budapest, Teleki László Alapítvány, 113—123.

6.Kovács Elemér 1996. Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. Kárpátaljai Szemle, IV/6. 18—19.

7.Smith, Eliot R. — Mackie, Diane M. 2001. Szociálpszichológia. Budapest: Osiris Kiadó.